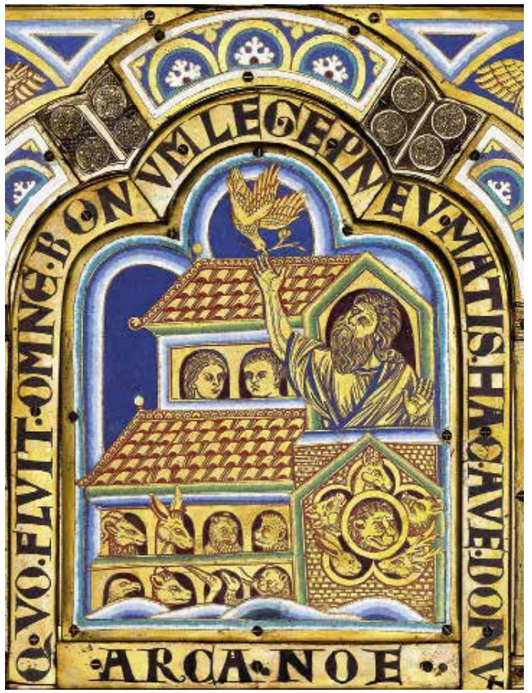
In het schip

LAURENS MEERMAN

Voordat het verhaal van Noach werd verfilmd en in Nederland en de Verenigde Staten levensgrote replica's bezocht konden worden, was de kunst de enige plek waar je iets van die legendarische indoor dierentuin kon zien. De uitbeelding van het arkinterieur bracht haar eigen uitdagingen met zich mee.

Voor Jonas

Lang voor de uitvinding van de gloeilamp beschikte de ark van Noach al over iets dat erop leek: een *tzohar*, een stralende parel die als een lamp aan het plafond hing. Althans, volgens een joodse legende. In de Nieuwe Bijbelvertaling is 'tzohar' traditioneel vertaald als 'lichtopening', raam eigenlijk. Behalve deze ietwat verwarrende toevoeging gaf God Noach nog een paar instructies voor de binnenkant van de ark. Zoals het aantal bouwlagen (drie) en de plaats van de ingang ('in de zijkant'). Maar verder zweeg hij, en dat is best opvallend. Want de indeling van zo'n drijvende dierentuin moet Noach met ontzettend veel vragen hebben opgezadeld. Twee stuks van álle dieren, hoeveel zijn dat er in totaal? Eten ze elkaar niet op? Of moeten ze per soort in een apart hok? En kunnen de olifanten beter boven- of onderin?

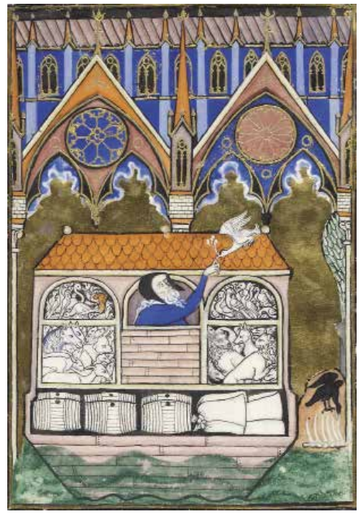
Antwoorden op die vragen vind je dus niet in Genesis, maar wel in secundaire bronnen, zoals de joodse Midrasj-commentaren, in legendes, en vanaf de renaissance ook in wetenschappelijke studies. En in de beeldende kunsten. Want voordat het verhaal van Noach werd verfilmd, en je in Nederland en de Verenigde Staten levensgrote replica's kon bezoeken, was de kunst de enige plek waar je iets van die legendarische indoor dierentuin kon zien. Vaak gaat het om inkijkjes via een raam of een deuropening. Want dat is een feit: in de beeldende kunst kijken we meestal van een afstandje op de ark, niet erin. Dat is niet onlogisch, omdat alle sleutelmomenten in het verhaal – zoals de inscheping van de dieren en de zondvloed – gaan over de relatie tussen de ark en de wereld erbuiten.

<17 Detail van *De bouw van de ark van Noach* in het getijdenboek de *Bedford Hours* van de Master of the Duke of Bedford, Frankrijk, 1423-1430 • British Library, Londen (Add MS 18850, fol. 15b)

18 *De ark van Noach* in Augustinus' *De civitate Dei*, Frankrijk, derde kwart van de 15de eeuw • Bibliothèque nationale de France, Parijs (Français 28, fol. 66v)

19 **Nicolaas van Verdun** *De ark van Noach* (detail van het zogeheten Klosterneuburgaltaar), ca. 1181 • email en verguld brons • Stift Klosterneuburg

20 *De ark van Noach* in *Bible historiale complétée Moyenne, vol. I: Genèse-Psautier*, Frankrijk, derde kwart van de 14de eeuw • Bibliothèque nationale de France, Parijs (Français 161, fol. 14v)

21 *De ark van Noach* in *Psautier dit de saint Louis*, Parijs, ca. 1270 • Bibliothèque nationale de France, Parijs (Latin 10525, fol. 3v)

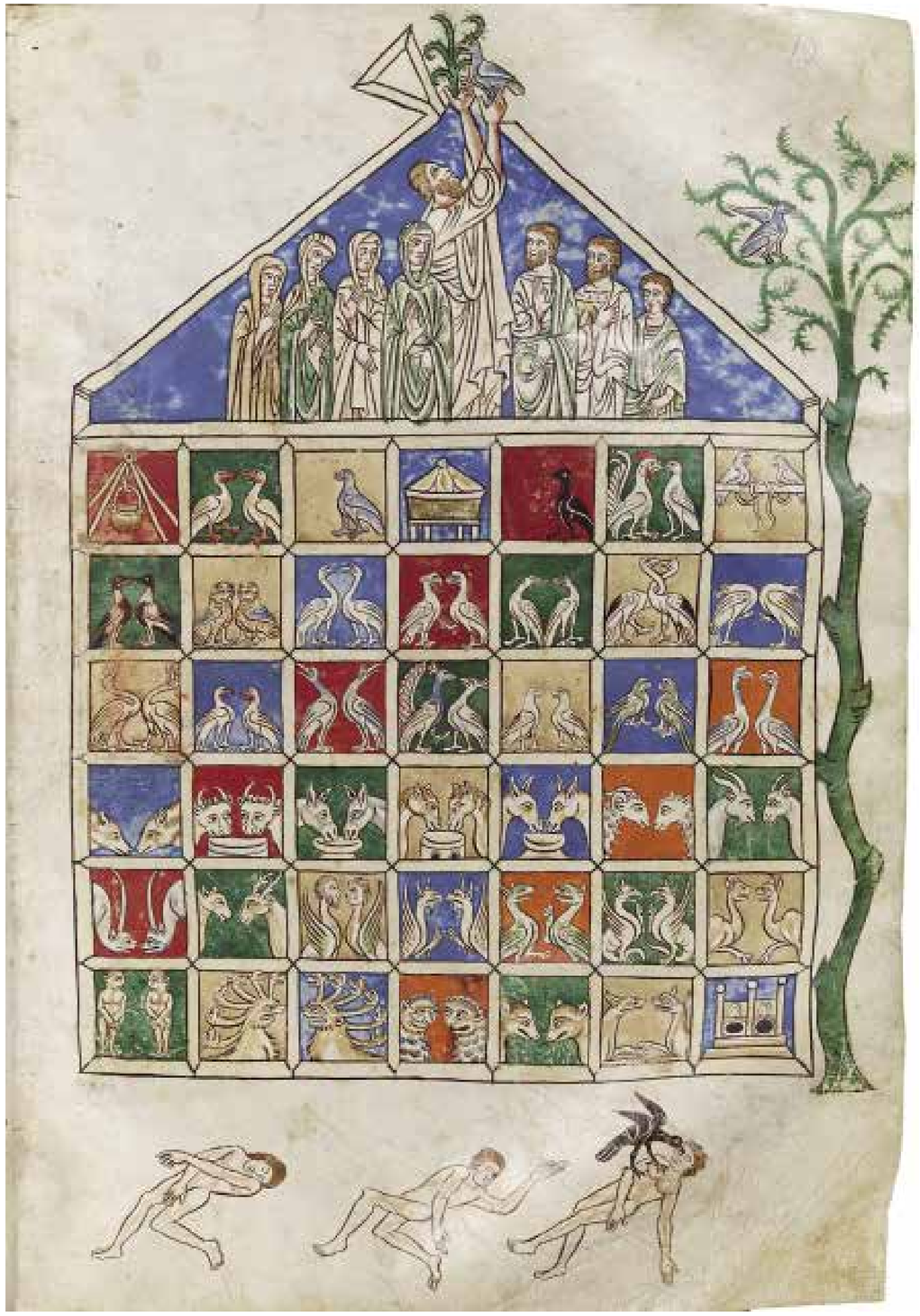
>22 *De ark van Noach* in *Beatus super Apocalypsim* (de 'Rylands Beatus'), Noord-Spanje, ca. 1200 • The John Rylands Library, Manchester (Lat. Ms. 8, 15r)

Een vroeg inkijkje in de ark vinden we op het twaalfde-eeuwse altaar van Klosterneuburg [19]. Deze ark bestaat uit drie bouwlagen, zoals God in Genesis aan Noach doorgeeft. Vanuit de onderste twee lagen kijken de dieren naar buiten. Op de bovenste zien we mensen voor de ramen. Eigenlijk zijn het nauwelijks inkijkjes, want we zien niets van het interieur. Maar wat we zien, vertelt ons toch iets over de binnenkant: Noach en zijn familie leven gescheiden van de dieren. Zo'n tweedeling komt vaak voor bij verbeeldingen van de ark. De precieze verdeling verschilt, net als in de verschillende commentaren: soms worden de mensen bovenin geplaatst, soms op de verdieping eronder. Bij de ark in een vijftiende-eeuwse Franse uitgave van Augustinus' *De civitate Dei* [18] is de verdeling aangebracht per compartiment. Door de relatief grote openingen in de zijwand zien we wederom verder niets van het interieur. Alleen de opvarenden, aangestampt als in een Japanse trein.

Naast inkijkjes bestaan er ook doorsnedes van de ark, zoals in een Spaans manuscript uit omstreeks 1200 [22]. Deze ark doet denken aan een woonhuis, onderverdeeld in tweeënveertig kamertjes met erboven een zolder waarvan de nok openklapt als een dakraam. De bovenste drie verdiepingen worden bevolkt door vogels. Daaronder zien we allerlei verschillende soorten beesten: 'gewone' dieren zoals paarden en leeuwen, maar ook eenhoorns en draken. Het valt op dat niet alle kamers zijn gevuld met dieren: bovenin, helemaal links, hangt een kookpot, en op de begane grond, uiterst rechts, zien we twee latrines. Interessant detail is dat de zevenkoppige fabeldieren (helemaal onderin, links van het midden) in twee verschillende ruimtes zitten. Zijn ze zo groot? Of verdragen ze elkaars gezelschap niet?

Er bestaat trouwens ook een vorm die het midden houdt tussen een doorkijkje en een doorsnede: in een dertiende-eeuws Frans manuscript [21] vinden we een ark waarbij we ín de voorraadkamer en dierverblijven kunnen kijken. Tegelijkertijd buigt Noach door een raam terwijl hij de duif loslaat. Zijn onderlichaam gaat schuil achter de houten wand.

De makers van al deze arken streefden beslist naar een zekere waarheidsgetrouwheid. Ze incorporeerden vaak details die teruggaan op Genesis of een secundaire bron. Maar hun scheppingen hoefden geen realistische reconstructies te zijn. In de kunst was de ark eeuwenlang allereerst een symbool, een zinnebeeld voor Gods genade. Dat verklaart

23 *Intocht van de dieren in de ark van Noach* in *Livre d'heures de Charles V*, Parijs, ca. 1500 • Biblioteca Nacional de España, Madrid (Cod. Vitr. 24-3)

De Bijbel zelf houdt het op een schip van drie verdiepingen, driehonderd el lang en dertig hoog. Maar hoe lang is een Bijbelse el? Verder is er sprake van een lichtopening en een ingang aan de zijkant. Daar moesten de kunstenaars het mee doen.

Het valt hun niet kwalijk te nemen dat zij de artistieke ruimte benutten. Zo bouwde de miniaturist van het getijdenboek van Karel V een gotisch huis met drie verdiepingen dat je nog steeds zou kunnen tegenkomen in Brussel of Gent, boven op een houten sloep.

Een andere miniatuur, in een vijftiende-eeuwse Franse versie van het manuscript *Speculum Humanae Salvationis* (Spiegel der menselijke zaligheid), toont de ark als een ronde schaal met daarbovenop een omgekeerd vergiet, drijvend op goed gelukte golven. Door grote openingen zien we links Noachs familie in eigentijdse dracht, rechts daarvan een weergave van het dierenrijk, inclusief een eenhoorn in de achtergrond. Bovenin neemt Noach de olijftak van de duif in ontvangst. Nog even en het leed is geleden.

24 *De ark van Noach* in *Speculum Humanae Salvationis*, Frankrijk, tweede kwart van de 15de eeuw • Musée Condé, Chantilly (Ms 139 fol. 4r)

25 Binnenaanzicht van de ark van Noach met de dieren in hun compartimenten over drie verdiepingen in Athanasius Kircher, *Arca Noë*, Amsterdam 1675

waarom veel arken zo klein zijn of er weinig zeewaardig uitzien [20]. En ook waarom je in bovengenoemde doorsnede bijvoorbeeld geen trappen of gangen ziet.

De queeste naar de ware gedaante van de ark beperkte zich lange tijd tot het domein van de geleerden. Vanaf de zestiende eeuw werden die studies in toenemende mate geïllustreerd. In het boekwerk van de zestiende-eeuwse Spaanse geleerde Benito Arias Montano vinden we bijvoorbeeld een doorsnede van de begane grond van de ark. Er zijn trappen te zien, maar geen dierverblijven. Het ging Montano vooral om de proporties van de ark, hier een rechthoekige kist (*tevah*, het Hebreeuwse woord dat God in Genesis gebruikt voor de ark, betekent kist), waarvan de verhoudingen overeenkomen met die van het menselijk lichaam.

De zeventiende-eeuwse wetenschapper en alleskunner Athanasius Kircher (1602-1680) beperkte zich niet tot de proporties van de ark. In zijn driedelige *Arca Noë* (1675) buigt hij zich over vragen als: hoeveel dieren waren er eigenlijk op de ark? Welk dier zat waar? Hoe brachten Noach en zijn familie de tijd door? Hadden ze nog zin in seks? Kircher wilde het naadje van de kous weten.

In zijn *Arca Noë* vinden we daarom iets heel zeldzaams: een uitzonderlijk gedetailleerde reconstructie van de complete binnenkant van de ark [25], inclusief plattegrond. In Kirchers ark is de middelste bouwlaag bestemd voor de opslag van voedsel en spullen, waaronder graan en zaden, en (uiterst links) landbouwwerktuigen voor na de zondvloed. Bovenin zijn de vertrekken van Noach en zijn familie, die via een ventilatieschacht van frisse lucht worden voorzien. Op dezelfde verdieping zitten de vogels, met een speciaal vertrek voor de zangvogels (links van het midden), waar Noach toevlucht kan zoeken als de lange, zware reis hem te veel wordt. Onderin plaatste Kircher de dieren die zich voortbewegen op vier ledematen, en daaronder nog de slangachtigen, die in de mest moeten leven, want tussen God

26 Peter Spier
Illustratie in *De ark van Noach*, Rotterdam 2002 (5de druk van de Nederlandse vertaling van *Noah's Ark*, New York 1977)

en de slang was het sinds de zondeval niet meer goed gekomen. Waarom mocht de slang dan überhaupt mee op de ark? Om de herinnering aan de zondeval levend te houden, schrijft Kircher, en ook omdat slangengif een ingrediënt was voor medicijnen.

Volgens Kircher gedroegen de dieren zich onderweg uitstekend, daar zag God op toe. Ze aten elkaar niet op, behalve als dat de bedoeling was: voor de vleeseters waren extra dieren meegenomen (middelste bouwlaag, in het midden). Nieuwgeboren dieren werden door Noach ook aan de carnivoren gevoerd, meende Kircher, want de capaciteit van de ark was tenslotte beperkt. In Noachs familie vond geen gezinsuitbreiding plaats, de zondvloed deprimeerde hen dusdanig dat hun libido tijdens de reis tot het nulpunt zou zijn gedaald.

Volgens Kircher-expert Joscelyn Godwin werd de *Arca Noë* vroeger door zowel volwassenen als kinderen met plezier gelezen. Dat zal nu niet meer het geval zijn. Wij stellen andere eisen aan boeken voor kinderen: dat ze niet in het Latijn zijn geschreven bijvoorbeeld, en dat de afbeeldingen minder droog zijn. Kinderen (én volwassenen) hebben na de *Arca Noë* nog wel een paar eeuwen moeten wachten op sfeervollere impressies van het interieur van de ark. Zoals die van de Nederlands-Amerikaanse illustrator Peter Spier. In zijn tjokvolle ark is het interessant genoeg tegelijk ook rustig. De dieren eten en drinken, poepen en slapen. Ze lijken tevreden. De mooiste plaat, vind ik, is die van de ark ná de zondvloed [26]. Het land is droog en de vogels kunnen weer vliegen. Alle mensen en de meeste dieren – de slakken gaan zo van boord – zijn weg.

Volgens Kircher gedroegen de dieren zich onderweg uitstekend. Daar zag God op toe. Ze aten elkaar niet op, behalve als dat de bedoeling was.

In het ruim echoot nog iets van de reuring en, ondanks de troep, van de geborgenheid. Het schrijnt toch een beetje, dat die veilige haven uiteindelijk ook verlaten wordt.

Laurens Meerman is redacteur online bij de Vereniging Rembrandt en redactielid van Kunstschrift

